

ГЕОПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК: 32:342.727:[070:159.922]

Леся Дорош

Національний університет «Львівська політехніка»

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИ, СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ: НОВІТНІ ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНІЙ БЕЗПЕЦІ

© Дорош Л., 2013

Осміслено підходи до трактування проблем забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості, суспільства та держави як окремих складових національної та міжнародної безпеки. Стверджується про необхідність подальших досліджень інформаційного ресурсу держави як одного із джерел загроз для національної безпеки, розроблення програм захисту власного інформаційного простору, зокрема у контексті формування цілісної системи інформаційно-психологічної безпеки в умовах глобалізації.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційно-психологічна безпека, держава, нормативно-правове регулювання.

INFORMATION-PSYCHOLOGICAL SECURITY OF AN INDIVIDUAL, SOCIETY AND A NATION-STATE: NEW CHALLENGES TO THE INTERNATIONAL SECURITY

© Dorosh L., 2013

This article considers approaches to the interpretation of a problem of information-psychological security guarantees for an individual, society and a nation-state as separate constituents of national and international security. There is a need for further examination of a nation's information resources as a potential source of threats for national security, as well as there is an urgent need for development of information security programs for information space protection, particularly, in the context of formation of integral system of information-psychological security in a globalized world.

Key words: information security, information-psychological security, nation-state, legal and regulatory framework.

Динаміка змін у політичному та соціально-економічному житті, рівень активності у міжнародній сфері стають доволі впливовими чинниками не лише стосовно таких «модерних» інституційних політичних суб'єктів, як держава, політичні партії та громадські організації, а й справляють значний вплив на повсякденні життєві ситуації індивідуальних суб'єктів політики – «пересічних» громадян, діяльність яких не піддається істотній політичній регламентації.

Більшість авторів теоретичних та практичних досліджень міжнародних відносин передусім трактують міжнародну безпеку у дусі політичного реалізму чи неореалізму – як відсутність безпосередньої військової загрози. Однак у сучасних умовах все більшого значення набувають саме «нетрадиційні» економічні та інформаційні аспекти забезпечення міжнародної безпеки, увагу яким приділяють учені у межах інших напрямів досліджень міжнародних відносин. Це зумовлено тим, що інформація набула значення важливого економічного, політичного та соціального ресурсу акторів

міжнародних відносин, ніж раніше, – в добу домінування військової сили. Сучасний світ, активізуючи потреби людей – активних учасників тих чи інших суспільно-політичних подій, зокрема, суб'єктів прийняття політичних рішень, в отриманні та переробці величезних обсягів інформації, сприяє їхній орієнтації у швидко змінюваних політичних та соціально-економічних глобальних, регіональних та національних умовах, змушує їх бути гнучкими у сприйнятті інформації.

Як бачимо, сучасні тенденції і факти розвитку глобального суспільства і українського як його частини породжує нові трактування проблем безпеки. Сьогодні неоднозначність такого розуміння актуалізує необхідність системного аналізу явища міжнародної безпеки. За такого підходу **актуальним** є дослідження прямого взаємозв'язку безпеки суспільства та окремої людини (у фізичному, психологічному, моральному тощо розумінні) з функціонуванням усіх внутрішніх та зовнішніх структур глобального і національного суспільства, передусім його політичної, економічної, соціальної та правової підсистем.

Сьогодні у суспільно-політичній науці дослідження новітніх викликів міжнародній та національній безпеці привертає істотну увагу вітчизняних і зарубіжних авторів. Аналізуючи дослідження і публікації, що розглядають цю проблему, варто відзначити методологію дослідження, теоретичні висновки та практичні рекомендації таких українських учених, як Б. Кормич, Р. Гринюк, А. Баранов, російських – О. Іванов, Г. Ємельянов, В. Лепський, А. Стрельцов тощо. Цікавими та обґрунтованими є аналітичні доповіді Українського Центру економічних та політичних досліджень.

Те, що сьогодні суспільство змушене переходити від традиційної боротьби з «витоками» інформації і несанкціонованим проникненням в інформаційні системи до створення комплексних систем інформаційної безпеки, перешкод масовому інформаційному впливу на свідомість громадян, спричиняє зміни у трактуванні терміна «інформаційна безпека». Відтак особливе значення мають роботи вітчизняного юриста Б. Кормича, який інформаційну безпеку трактує як стан захищеності встановлених законодавством норм та параметрів інформаційних процесів та відносин, що забезпечує необхідні умови для існування держави, людини та суспільства як суб'єктів цих процесів та відносин [8, с. 15].

Багато вітчизняних учених, зокрема А. Баранов, розглядають інформаційну безпеку як такий стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, за якого зводиться до мінімуму завдання їм шкоди через негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення чи неповноту, несвоєчасність, недостовірність інформації [2, с. 72]. Російські дослідники інформаційну безпеку суспільства визначають як неможливість завдання шкоди його духовній сфері, культурним цінностям, соціальним регуляторам поведінки людей, інформаційній інфраструктурі і повідомленням, що передаються за її допомогою [6, с. 64].

Прикладом вищезгаданої трансформації змісту поняття «безпека» може бути резолюція №120 Асамблеї Ради Європи «Про вплив нових комунікативних та інформаційних технологій на демократію» (1997 р.). У ній зазначено, що розвиток та масове застосування нових комунікативних та інформаційних технологій дасть реальну соціальну вигоду. Ці технології повинні сприяти користуванню громадянами їх свободами, підвищувати рівень їх самореалізації та спонукати їх до активнішої участі у громадських справах, стимулювати економічний розвиток і зайнятість, захочувати соціальний і культурний розвиток, удосконалювати освіту й здобуття знань. Їх потрібно використовувати в інтересах людини, соціального прогресу, демократії та миру.

Не є винятком серед основних законів інших держав й Конституція України. Однак серед усієї сукупності нормативних актів, присвячених інформаційній безпеці, нічого не сказано про особливості забезпечення такого різновиду інформаційної безпеки, яка стосується психологічної сфери. Водночас існують дослідження, особливо в російській політичній науці, що розглядають основи інформаційно-психологічної безпеки. Натомість українських досліджень з цього питання недостатньо. Отже, у системі забезпечення міжнародної безпеки потрібно особливу увагу звернути на проблему забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості, суспільства та держави. Враховуючи вищесказане, до уваги необхідно брати й проблеми забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особи, суспільства та держави у контексті політики інформаційної безпеки як елемента безпеки міжнародної.

Метою роботи – проаналізувати проблеми забезпечення інформаційної та інформаційно-психологічної безпеки людини, суспільства та держави як важливого чинника у боротьбі з новітніми викликами міжнародній та національній безпеці.

Аналізуючи феномен інформаційно-психологічної безпеки, окремі автори зазначають, що під час визначення її об'єкта та предмета, основним правовим актом, який юридично визначає межі безпечного стану індивідуальної, групової та масової свідомості, є конституція певної держави. Цей документ переважно проголошує гарантії свободи совісті, віросповідання, думки та слова, масової інформації, літературної, художньої, наукової та іншої творчості, свободи отримувати, передавати, виробляти та поширювати інформацію будь-яким законним способом, а також встановлює межі, до яких діють ці конституційні гарантії, вимагаючи запобігання в їх межах пропаганді чи агітації, які провокують соціальну, расову, національну чи релігійну ненависть, а також пропаганді соціальної, расової, етнічної, національної, релігійної чи мовної вищості. Також прописується можливість обмеження конституційних прав та свобод громадян у міру, якою це необхідно для захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав та законних інтересів громадян, забезпечення оборони країни та безпеки держави.

Звичайно, поряд із забезпеченням першочергових потреб людини, які дають можливість їй вижити у складних економічних умовах, проблема забезпечення її психологічного здоров'я відходить на другий план, проте цій проблемі потрібно надавати першочергового значення, оскільки вона становить важливу передумову виживання людини у XXI ст.

Проблема забезпечення інформаційно-психологічної безпеки людини та суспільства є важливою складовою у системі забезпечення міжнародної безпеки. Ми переконані, що відсутність уваги до неї зводить нанівець спробу побудувати ефективну систему безпеки взагалі та реального її втілення у життя.

Оскільки забезпечення інформаційно-психологічної безпеки як елемента міжнародної безпеки безпосередньо пов'язане з використанням інформації, то його нормативне регулювання, згідно з вимогами конституції, відображене у законодавстві, пов'язаному з інформацією. Проте у цих нормативно-правових актах немає статей, які б безпосередньо торкались інформаційно-психологічної безпеки особистості, суспільства та держави, зокрема у її міжнародному вимірі.

Складність нормативно-правового регулювання інформаційно-психологічної безпеки пов'язана насамперед із розпливчастістю та недосконалістю чинного законодавства. Насамперед це пов'язано з відсутністю гранично чітких операціональних і практично застосовуваних формулювань і термінів, пов'язаних із регулюванням використання інформаційних технологій, що відкриває шляхи для різноманітних зловживань під час оперування ними. «Широка» прогалина у правовій системі зумовлена і недосконалістю системи законодавства загалом і зокрема існуванням «подвійних стандартів», під час застосування яких звинувачення у використанні «брудних» інформаційних технологій та в аморальності можуть висувати особи, які самі активно порушують законодавство, використовуючи подібні технології.

Істотного значення для нормативного регулювання системи інформаційно-психологічної безпеки набуває також несуперечливість та внутрішня єдність системи законодавства. Ми погоджуємось з думкою багатьох авторів, які стверджують, що ніщо так не віддаляє державу від статусу правової, як внутрішня суперечливість у системі її законодавчих актів, невідповідність нормативно-правових актів, які видають різні органи Центральної та місцевої державної влади, Конституції та іншим законам [3, с. 37].

Нормативно-правове регулювання інформаційно-психологічної безпеки громадян повинно включати в себе як гарантії законодавчі, регулятивні та судові процедури захисту від інформаційного втручання, які б забезпечили безстороннє слухання їх справ, та право апеляції, яке б відмежовувало жертв від довільних та упереджених судових рішень на користь порушників закону. Мають бути законодавчо встановлені відповідні санкції для запобігання протизаконним діям проти інформаційно-психологічної безпеки та покарання порушників. Різноманітні штрафи, зобов'язання надати спростування чи право на відповідь у ЗМІ, взяття під варту – ці механізми мають бути

передбачені та у відповідний спосіб застосовуватися без будь-якої дискримінації суб'єктів політичного процесу – жертв інформаційно-психологічного впливу.

Учені стверджують, що передбачити усі можливі загрози інформаційно-психологічній безпеці неможливо, оскільки їх зміст та динаміка змінюються, а правове регулювання вимагає стабільності [8, с. 16]. Саме тому наголошується на необхідності спрямовувати державну та міжнародну політику інформаційної безпеки не так на пошук конкретної відповіді на певну існуючу загрозу, а на створення безпечних умов функціонування інформаційної сфери загалом, за яких остання буде несприйнятливою до можливих негативних впливів, як зсередини держави, так і ззовні.

Інформаційно-психологічну безпеку особи та суспільства вважають окремою, базовою складовою національної безпеки держави та трактують як стан захищеності гарантованих законодавством умов життєдіяльності держави, суспільства та окремої особи від зовнішніх та внутрішніх загроз. Забезпечення національної безпеки є важливим напрямком діяльності держави, що актуалізується залежно від наявності та ступеня відповідних загроз [8, с. 13].

Складність забезпечення інформаційно-психологічної безпеки визначається кількома групами чинників. Так, до групи політичних чинників належать:

- зміна геополітичної обстановки внаслідок докорінних змін у різних регіонах планети;
- переформатування змісту національних інтересів;
- становлення державності на основі демократичних принципів, законності, інформаційної відкритості;
- руйнування усталеної командно-адміністративної системи державного управління;
- глобальна інформаційна експансія суспільств «західного світу», інформаційний вплив яких має за мету поширення характерних для цих суспільств світогляду, політичних і духовних цінностей та ідеалів;
- посилення міжнародної співпраці на основі максимальної відкритості суспільств;
- низький рівень політичної, правової та інформаційної культури представників пострадянських суспільств, посилюваний формуванням глобального масового суспільства тощо.

До групи соціально-економічних чинників належать:

- труднощі переходу до ринкової економіки;
- невідконтрольність інфляції та довготривале падіння життєвого рівня широких мас населення;
- масове безробіття, глибока майнова поляризація;
- масове поширення злочинності, криміналізація суспільних відносин;
- погіршення загальних показників здоров'я нації;
- зростання міжетнічної напруги.

Група духовних чинників також має значення, а саме:

- криза державної ідеології;
- деформація системи норм, установок та цінностей суспільства та його представників, що проявляється у неадекватності оцінки інформаційно-психологічного впливу;
- поява нових форм та засобів впливу на індивідуальну, групову й масову свідомість;
- поява й зростання нових форм міфологічної свідомості;
- недооцінка правлячою елітою національних і культурно-історичних традицій та проникнення у суспільну свідомість шаблонів «західної» масової культури;
- послаблення важливих соціокультурних інституцій держави – науки, освіти, виховання та культури;
- недовіршеність формування та недосконалість системи етичних норм у сфері інформаційної діяльності [9, с. 233–248].

Російські вчені Г. Ємельянов, В. Лепський та О. Стрельцов визначили три основні складові системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, які можуть бути застосовані й у міжнародних взаємодіях [5, с. 50].

По-перше, це нормативно-правова складова, яка забезпечує формування та удосконалення системи правових норм, які закріплюють протидію загрозам інформаційно-психологічній безпеці та механізмам їх реалізації. Ця система становить сукупність нормативно-правових актів, інших нормативних документів, що забезпечують реалізацію конституційних прав та свобод, охорону психічного здоров'я громадян, збереження соціального спокою у суспільстві, регулюють відносини у сфері загроз безпеці індивідуальної, групової та масової свідомості громадян та протидії їм.

У Росії цій нормативно-правовій складовій приділяють багато уваги, прикладом чого є проекти федеральних законів «Про інформаційно-психологічну безпеку» та «Про безпеку психосфери», спрямовані на формування правової основи забезпечення безпеки психіки людини, духовного життя суспільства та інтересів держави.

Саме така декларативна частина нормативно-правової складової інформаційної та інформаційно-психологічної безпеки повинна стати основою для розвитку системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки як елемента міжнародної безпеки та започатковуючим елементом для подальшого розвитку нормативно-правового регулювання прикладних елементів системи інформаційно-психологічної безпеки особистості, суспільства й держави.

По-друге, виділяють інституційну складову системи, яка регулює становлення функціональної структури суспільних організацій та державних органів, що займаються реалізацією правових норм у цій сфері, та їх відносини як між собою, так і з громадянами. Важливою частиною цієї складової повинні бути відповідні структури громадянського суспільства.

По-третє, існує і технологічна складова, яка забезпечує можливість вільного та безпечного інформаційного обміну між громадянами, членами груп та організацій, та запобігає протиправному інформаційному впливу на них. Ця складова повинна забезпечити своєчасне виявлення загроз інформаційно-психологічній безпеці особистості, суспільства та держави, що виникають, оцінку можливої і завданої шкоди цій безпеці та організацію ефективної протидії цим загрозам.

Показовим є те, що в нашій державі починають звертати увагу на проблеми забезпечення інформаційної та інформаційно-психологічної безпеки. Так, Українським Центром економічних та політичних досліджень у 2001 р. проведено системний аналіз ситуації у сфері інформаційної безпеки України. До основних загроз її інформаційній безпеці, як зазначали експерти, можна зарахувати обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації, руйнування системи цінностей, духовного та фізичного здоров'я особи, суспільства, негативні зміни їх цільових настанов, маніпулювання громадською думкою з боку органів і представників державної влади, фінансово-політичних кіл, низький рівень інтегрованості України у світовий інформаційний простір тощо [1, с. 29].

Українські учені стверджують, що з-поміж першочергових заходів, яких необхідно вжити для усунення чи нейтралізації загроз інформаційній безпеці українського суспільства, є ухвалення закону «Про психологічний захист населення» для регулювання негативного впливу саме на психологічне здоров'я людини [7, с. 63]. Таку саму рекомендацію давали й інші дослідники, які вважають нагальною потребою створення служби психологічної гігієни, яка б насамперед могла контролювати якість реклами – як політичної, так і будь-якої іншої. Ця служба мала б складатися з досвідчених експертів (професійних психологів), наділених повноваженнями цілком або ж частково забороняти рекламні кампанії, спрямовані на зомбування людини. Такі заходи спрямовані на забезпечення психологічного здоров'я нації. Водночас ця державна служба не повинна бути інститутом цензури, який з ідеологічних міркувань просіюватиме інформацію, надану для широкого загалу. Її основною функцією має бути саме забезпечення реалізації права людини на свідомий вибір [4, с. 56–59].

З огляду на вищесказане, вважаємо, що саме чинники інформаційного суспільства визначають специфіку зміни сучасної соціально-політичної ситуації як у світі загалом, так і у кожній державі зокрема. Агресія сучасних мас-медіа на свідомість індивіда у кожному суспільстві, велика кількість слабо контрольованих контактів, навала екологічних, демографічних та інших проблем, збереження залишків тоталітарних установок у масовій свідомості громадян пострадянських суспільств, готовність їх до покори, формування психологічної беззахисності населення, яка стала

основною передумовою піддатливості фаховому тиску зацікавлених осіб/груп, брак ефективно діючих громадських соціальних інститутів – усі ці чинники загрожують інформаційно-психологічній безпеці особи і суспільства, впливаючи в такий спосіб і на міжнародну безпеку.

У періоди трансформацій держав, зокрема їх переходу до демократії, вирішального значення набуває нормативно-правове регулювання забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особи, суспільства та держави. Водночас ми розуміємо складність побудови такої системи обмежень, проте переконані, що таке регулювання важливе та потребує як уваги законодавців, так і контролю громадськості.

На наш погляд, особливої ваги набуває реальне втілення розроблених експертами побажань щодо інформаційно-психологічної безпеки України. Ці розроблення повинні стати основою для формування та реалізації державної інформаційно-психологічної політики безпеки, для підготовки пропозицій щодо вдосконалення правового, організаційного, фінансового, науково-технічного та іншого забезпечення інформаційної безпеки України, для розробки цільових програм розвитку інформаційної сфери, її захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз. **Перспективними** є подальші дослідження інформаційного ресурсу держави як одного із джерел загроз для національної безпеки, розробка програм захисту власного інформаційного простору, зокрема у контексті формування цілісної системи інформаційно-психологічної безпеки в умовах глобалізації.

1. Актуальні проблеми інформаційної безпеки України: аналітична доповідь // *Національна безпека і оборона*. – 2001. – №1. – С. 2–59. 2. Баранов А. Информационный суверенитет или информационная безопасность? / А. Баранов // *Національна безпека та оборона*. – 2001. – №1. – С. 70–76. 3. Гринюк Р. Ф. Правова культура і її роль у становленні та розвитку правової держави / Гринюк Р. Ф. // *Держава і право: зб. наук. пр. «Юридичні і політичні науки»*. – Вип. 20. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 568 с. – С. 31–39. 4. Гундертайло Ю. Д. Юнгіанський підхід до проблеми засобів масового впливу / Ю. Д. Гундертайло // *Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. 26–27 лютого 1998 р.* – К.: Гнозис, 1998. – 226 с. – С. 56–59. 5. Емельянов Г. В. Проблемы обеспечения информационно-психологической безопасности России / Г. В. Емельянов, В. Е. Лепский, А. А. Стрельцов // *Информационное общество*. – 1999. – №3. – С. 47–51. 6. Иванов О. В. Информационная составляющая современных войн / О. В. Иванов // *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология*. – 2004. – № 4. – С. 64–70. 7. Інформаційна безпека України: проблеми та шляхи їх вирішення // *Національна безпека і оборона*. – 2001. – № 1. – С. 60–69. 8. Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. / Б. А. Кормич. – Харків, 2004. – 44 с. 9. Лепский В. Е. Информационно-психологическая безопасность субъектов дипломатической деятельности / В. Е. Лепский // *Дипломатический ежегодник*. – М.: Научная книга, 2003. – С. 233–248.